

zott, mindig dolgozott; mindig egész lelke volt rajta, amit a gyöngé teste egész erejének megfeszítésével dolgozott; elfáradt, elpihent.

Inkább közpályájának néhány jellemző vonását, törekedtem rajzolni, mint magánéletét, melyben épúgy megszerezte a boldogságnak, mint amabban a köztiszteletnek jogát. A szeretet és művészet lelkétől áthatott családi körében magát a boldogságot is. Fél százados barátságunk emlékeit is elhallgattam, nehogy azt a benyomást keltsem, mintha ezek fényében és nagyító méreteiben látnám közpályáját és jelentőségét. Ellenkezőleg; ő csak az életviszonyok hamis szemüvegén nézve áll a második sorban; közoktatásunk történetének nem ott kell kijelölnie helyét, a hova világi sorsa szerint az emberi rövidlátás állította, hanem ott, a hova isten küldte és emelte: az első között. Mindnyájunkra, kiket élethivatásunk arra a mezőre szólított, melynek munkása volt, ismertük vagy nem, élete például él tovább, munkája tanulságnak, eszméi vezetőnkül. Nekünk pedig, egypár öreg embernek, kik előtt szíve is megnyílt, magunkkal való számvetésünk óráiban, az ő életének tiszta és nemes emléke, a mi hátralevő életünk mértékadó bírása marad.

A TERMÉSZETTUDOMÁNYOK A KÖZÉPISKOLÁBAN.*

Az Orsz. Középiskolai Tanáregyesület kolozsvári körében fölolvasta:

DR. APÁTHY ISTVÁN.

A tárgyról, melylyel ma Önök előtt foglalkozni szándékozom, már 14 évvel ezelőtt elmondottam nézeteimet, még pedig 1897-ben a Volf György és Waldapfel János szerkesztésében megjelent «Emlékkönyv»-ben, melyet Kármán Mór 25 éves tanári munkásságának ünnepére adtak ki (Budapest, Eggenberger-féle könyvkereskedés, 1897). — Nézeteim azóta nem változtak. Változott azonban az úr, mely e nézeteiket az irányadó és döntő tényezők vélekedésétől elválasztja. Hogy az úr ma kevésbé tátong, mint azelőtt, kitűnik a következőkből.

Dolgozatomat, melynek címe volt: «A természetrajz rendeltetése a középiskolában, s a biológia helye az általános műveltségben» (182—191 lap) az «Emlékkönyv»-be, jóllehet nem a magam kínálkozásából, hanem fölkérésre írtam meg, csak a következő szerkesztői megjegyzéssel vették föl: «Nem közölhetjük e cikket egy kis szerkesztői megjegyzés hozzáfűzése nélkül. E cikk ugyanis az e könyv-

* Habár több tekintetben nem érthetünk egyet a tudós szerzővel, mégis köszönettel tartozunk neki, hogy ezt a gondolatokban gazdag tanulmányt folyóiratunknak közlésre átengedte. Szívesen vennők, ha az eltérő álláspont hívei is hozzászólnának a kérdéshez s erre a célra is készséggel nyitjuk meg a Magyar Pædagogia hasábjait.

Szerk.

ben foglalt pedagógiai értekezések között az egyetlen, mely tartalmánál fogva épenséggel nem illik bele a gondolatkörbe, melyet Kármán nálunk meghonosított és gyakorlatilag alkalmazott, sőt egyik-másik tekintetben majdnem egyenes ellentétben van vele. S mégis kész örömmel közöljük Apáthy tanár érdekes dolgozatát . . . stb. Ma azonban éppen közoktatásügyünk legfőbb intézőjének egyik képviselőházi beszédéből, 1911 május 19-én azt olvassuk, hogy a latin nyelv tanítását a gimnáziumban is elég volna a III. osztálytól kezdeni. Én annak idejében azt javasoltam, hogy az V.-ben kezdjék. A különbség tehát javaslatom és a miniszter úr hajlandósága között ma már nem olyan nagy.

Tizennégy év előtt valami más volt a világ, mint ma; hogy jobb-e, vagy rosszabb, nem akarom most mérlegelni, elég az hozzá, olyan nagyon forradalminak napjaink szemüvegén át aligha lehetne 14 év előtti javaslataimat tartani. Hogy azok semmiképen sem voltak a természettudományok fokozottabb tanításának követelésében valami egyoldalúak, bizonyítja a dolgozathoz vett következő idézet: «Azok a tárgyak, a melyeknek a sokkal nagyobb arányban tanított természettudományok mellett az eddigi, vagy aunnál is nagyobb arányban kellene szerepelniök, a következők: a nemzeti nyelv, a melynek tanítását szolgálják a felsőbb osztályokban a klasszikus nyelvek is, az összehasonlítás által kiemelkedvén és a tanítványnak tudatára jutván az anyanyelvnek sajátosságai; a nemzeti irodalom, a mely köré csoportosuljanak a világirodalom remekei; a művelődésnek s a művészeteknek története, kapcsolatban a képzőművészet s a zene világra szóló remekeinek ismertetésével; a haza jelen állapota és intézményei, valamint, azok magyarázatául, a haza története, a melynek a világtörténelem is csak háttérül szolgáljon, s ne a haza története legyen, úgy mint eddig, a világtörténelem tanításának függeléke; egy modern európai nyelv tisztán gyakorlati alapon, nálunk legcélszerűbben a német, de semmi esetre sem a legalsóbb osztályoktól kezdve.

Nem észszerű dolog és saját nemzeti voltunk kicsinylésére vall, ha gyermekeinket idegen nyelvekre tanítjuk, míg magyar nyelvérzékük teljesen ki nem fejlődött s ők anyanyelvüket szóban és írásban tökéletesen meg nem tanulták. Ha van egyáltalában elmennevelő hatása a grammatikának, úgy a gimnázium alsó három osztályában a magyar nyelvtanra fordítsuk azt az időt is nagy részben, amit eddig a latin foglalt le. A negyedik osztály előtt még a németet sem kellene elkezdni; a latin tanításához az ötödikben, a görögéhez a hetedikben fogjunk. Az utóbbiakból nyelvismeret tekintetében elég annyi, a mennyi az előbb említett összehasonlításhoz és ahhoz szükséges, hogy a modern tudományok gyökérszálaikat az ókorba és a latinul író

középkorba visszakövethessük, és hogy az internacionális műkifejezéseket megértsük. A kinek szakmájához többre lesz szüksége, megtanulja majd az egyetemen, vagy gyakorlat útján magától. Fődolog a klasszikus nyelvek tanítása által fölébresztteni az érzéket mai civilizációnk multja és forrásai iránt, s ezáltal annak természetes fejlődéséről fogalmat nyújtani. Távol áll tőlem, hogy ne kívánjak kegyelettel adózni a jelen anyjának, a múltnak; csak fölládozni nem akarám a jelen s a jövő érdekeit a múlt kedvéért. A mely multnak ugyan rossz szolgálatot tettünk eddig az által, hogy a száraz grammatizálás útján latint és görögöt alaposan megútáltattunk az ifjúsággal!

Hogy középiskolai oktatásunk, és általában az oktatás, a tanítás felől ítéletet mondhassunk, először is azzal kell tisztába jönnünk, mi a tanítás célja. Ez a cél a lelki élet folytonosságának föntartása egyik nemzedékről a másikra s ez által az emberi továbbfejlődés legfőbb föltételének, a fejlődés folytonosságának lehetővé tétele. Az oktatásnak tehát az emberi továbbfejlődés szolgálatában kell állania. Jó, ha az emberi továbbfejlődés zavartalan menetét s a fejlődés menetének lehető gyorsaságát biztosítja. Mert a fejlődést nem külső okok idézik elő, és legkevesebbé idézhető elő vagy gyorsítható az mesterséges eszközökkel. Az, a mi a fejlődést látszólag gyorsítja, voltaképen csak a fejlődésnek bizonyos akadályait hártja el, a melyek azt lassúbbá tették volt, a melyek nem engedték meg, hogy a fejlődés a maga fajilag jellemző, mesterségesen nem fokozható gyorsaságát elérje. Ama tényezők között, a melyek megakadályozzák, hogy az emberi fejlődés a maga teljes gyorsaságát kifejthesse, legelső helyen áll az iskola, az iskolák különböző nemei között pedig a középiskola, a középiskola típusául a gimnáziumot véve. Mert a középiskolának minden egyéb ma létező formája csak többé-kevésbé ügyetlenül körülnyirbált gimnázium. S a gimnázium azért olyan rossz, mert nem a jelennek, még kevésbbé a jövőnek, hanem a múltnak szolgálatában áll. Még hagyján, ha klasszikus szellem hatná át; a szellem, mely benne uralkodik, a középkor szkolaszticizmusának szelleme.

Amiket most elmondandó vagyok, ismétlem, különösen időszerűvé teszik gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak az országházban elmondott szavai. A miniszter úr úgy látja, hogy az ifjúság túl van terhelve. Ezen föltétlenül segíteni kell, még pedig azon elvnek megvalósításával: kevesebbet, de jobban. Kísérletképp meg szeretné próbálni, hogy a latin nyelvet a harmadik osztálytól kezdve tanítsuk. Bele óhajtaná vinni a középiskolák tananyagába a társadalmi tudományokat és a gazdasági tudományokat.

Mindez igen szép dolog, csak úgy ne történjék meg a társadalmi és gazdasági tudományok beleillesztése a középiskolák tananya-

gába, hogy azoknak — a túlterhelés elkerülése végett — a természettudományok rovására szorítsanak helyet. Már pedig az a középiskola legfőbb hibája, hogy annak gerincét nem a természettudományok alkotják és tanításában nem érvényesül a természettudományi módszer. S ezt vélem nem elfogultság mondatja, hanem az az, úgy hiszem, el nem vitatható helyességű megállapítás, hogy az iskolának az emberi továbbfejlődést kell szolgálnia. Már pedig csak úgy szolgálhatja, ha minél könnyebbé tesszük a következő nemzedékre nézve azt, hogy a munkát ott folytassa, ahol mi, a mai nemzedék abba fogtuk hagyni. A tanítással a mi munkánk eredményét kell átadnunk, és minden igyekezetünk arra irányuljon, hogy azt minél könnyebben átvehessék, hogy az átvételre képessé tegyük az utánunk jövőöket. Azt a munkát, melyet végzett a megelőző nemzedék, hogy tudását megszerezze, fokozatosan mind gyorsabban és mindinkább egyszerűsítve kell végeztetni a következő nemzedékkel. Ha csak mind rég le-tűnt századok szellemi munkáját végeztetjük az ifjúsággal, azt kifárasztjuk, mielőtt a *ma* szellemi életének folytatásához csak hozzá is juthatna. Más szóval, az iskola nem követi a testi fejlődésnek azt az elvét, hogy az egyed fejlődése a faj kifejlődésének menetét csak igen megrövidítve és nagyon módosítva ismétli; de annál hívebben ismétli a közvetlenül megelőző nemzedék fejlődésének menetét; azt, ami ebben sajátos, a mi ezt a korábbi nemzedékekétől megkülönbözteti.

A *ma* szellemi életének, a mai ember anyagi, értelmi és erkölcsi boldogulásának legfőbb tényezői a természettudományok. A legújabb kor életére a természettudományok óriási kifejlődése nyomja a legjellemzőbb bélyeget. A miben mások, a miben különbek vagyunk, mint a letűnt korszakok emberei, azt *csakis* a természettudományoknak köszönhetjük. Ezekben s ezek által igazán haladtunk. A mai kor gazdasági rendjét a természettudományok tették olyannyira mássá; és ez az új gazdasági rend teszi mindinkább mássá az egész társadalmi rendet. A mai ember jobban ismeri a környezetet, a melyben él, s ezért jobban is tud hozzá alkalmazkodni, jobban tudja azt a saját céljaira föl is használni. A környezetet pedig, a melyben élünk, csak kis részben teremtették emberi elhatározások, az csak kis részben műtermék; legnagyobb részben emberi elhatározásainktól független, mert a természet adta meg. A mai ember különösen két dolgot ismer jobban, mint a hajdani: a természetet s az emberi társadalmakat. E két irányban való több ismeretének köszönheti minden felsőbbségét. De társadalmi ismereteit is természettudományi, főleg élettudományi alapon szerezte meg. Világos, hogy a következő nemzedékkel, ha nem akarunk vele annyi meddő munkát végeztetni, mint a meny-nyit végeztek a mi őseink, sőt végeztünk még magunk is, első sorban

a mai kor természettudományi s ezek között is kiválólag élettudományi ismereteit kell közölnünk.

Ezzel az el nem hárítható követelménnyel szemben hiába hivatkoznak különösen három dologra: 1., arra, hogy a természettudományoknak nincs nevelő, illetőleg elegendő értelemfejlesztő hatásuk; 2., hogy gátolják a nevelésnek annyira kívánatos vallásos és erkölcsi irányzatát; 3., hogy kizárják a nevelésből a nemzeti szempontokat.

Egyik ellenvetés sem állhat meg. Reátérek mindenikre. De előbb még egy kissé jobban megvilágítom a fejlődés meg a tanítás viszonyát egymáshoz.

A múltból élünk, de képtelenség a múltnak élni. A fejlődésnek egyik törvénye, hogy elmúlt állapotba nem tér visszaterést: az egyed életében nem engedi az egyedfejlődés, a faj életében nem engedi a fajfejlődés. A fejlődés olyan átalakulás, mely a kiinduló ponthoz, vagy akár csak valamely korábbi lépcsőfokához soha vissza nem tér, sem ugyanannak az egyednek, sem a fajnak életében. Ismerjük ma már több esetben a fejlődés megfordítottját, az evolúcióval ellentétes folyamatot, az involúciót is. De azt sohasem látjuk rendszerű jelenségnek, és abban sem alacsonyabbra süllyed, hanem csak lappangó állapotba jut egy magasabb fejlődési fok. A petesejt, melyben az anya élete ismétlődik, már új szervezet, és új szervezet az emberi fajnak minden újabb nemzedéke. Ismétli a megelőző nemzedéket, de azzal a haladó átalakulással, melyet a faj fejlődésének mondunk. A fajfejlődés nemcsak a testi szervezetet alakítja egyik nemzedékről a másikra észrevétlenül, de föl nem tartóztathatólag át, hanem átalakítja, és pedig sokkal gyorsabban, a társadalmak lelki szervezetét is. Arra a föld történetében talán már nem is jut idő, hogy, például, az Ember lényegesen más testi alkotásúvá legyen, mint a minő ma. A jégkorszakok legkorábbi ismert emberének testi alkotása nem különbözött valami nagyon a mai emberétől, legföljebb azt mondhatjuk, hogy a ma is élő emberfajták közül mások lakták akkor Európát, mint ma. Pedig azóta talán egy milliónál is több év múlt el. De lelkileg, első történeti emlékeink óta, az alatt a rövid néhány ezer esztendő alatt, valóban sokat haladtunk. Az emberiség szellemi fejlődése mintegy végtelenül messzire kitolt mutatója a testi fejlődés alig látható menetének: a mutató vége szinte mérföldeket ír le, mi alatt a tövében alig-alig mozdul, a mi útnak indítja.

Az emberi fejlődés eredménye is abban áll, a miben a fajfejlődésé egyáltalán: abban, hogy a mai nemzedék tagja rövid egyedi életén belül is megteheti a szellemi fejlődésnek azt az útját, a mit megzenni évezredekbe telt az emberiségnek. Éppen úgy, mint a hogyan az egyed azt a testi alkotást is rövid egyéni fejlődésnek majd néhány

napja, majd legföljebb néhány éve alatt éri el, a minek kialakulása a fajfejlődésben évmilliókba került. A petéből néhány hét alatt pillangó lesz; de a pillangó őseinek kiszámíthatatlan sok nemzedéke váltotta föl egymást, melyekben a féregalakú hernyó, még mint ilyen, szárnyatlanul fejezte be életét. A fajfejlődésnek hosszú, hosszú munkája hozta létre a szivárványos tarka szárnyakat, melyek ma a hernyót néhány hét multán fölragadják a magasba. A bötüvetésen és számláláson bölcserfiaknak sok-sok nemzedéke szállott sírba, míg a tökéletességnek arra a fokára emelték, melyre bennük néhány év alatt eljut ma a kis gyermek is. Mint a hogyan a faj fejlődésének testi folyamata lényegileg megismétlődik minden egyedének kifejlődésében, úgy ismétlődik meg az emberiség szellemi fejlődésének folyamata, de gyorsítottan, a mai nemzedék gyermekének szellemi fejlődésében.

A testi fejlődés folyamatának ismétlődését biztosítja a testi tulajdonságok öröklése a kezdősejtek leszármazási vonalának megszakítatlansága által. Az emberiség szellemi fejlődése folyamatának ismétlődését azonban a testi tulajdonságok öröklése s az élet folytonossága még nem biztosítja, és még kevésbé biztosítja a testi továbbfejlődés a szellemi továbbfejlődést is. A szellemi továbbfejlődést csak a lelki élet folytonossága biztosíthatja, az a lelki élet, melyet egyik nemzedék épen úgy ad át a másiknak, mint a testi életet. A hangyák társadalmá ma sem tud többet, mint millió év előtt; Homeros idejében épen olyan lépet formáltak viaszból és épen olyan sejteket töltöttek meg mézzel Hymettos hegyén a méhek, mint ma. Mert a hangyák és a méhek társadalmában megvan a testi életnek, de hiányzik a lelki életnek folytonossága. Az emberi társadalmakban ez a folytonosság a tanulás és a tanítás szakadatlan láncolata útján van meg.

Ha csak valahol, valamikor meg nem szakad a folytonosság, minden nemzedékben főlhalmozódik az összes megelőző nemzedékek szellemi fejlődésének eredménye. A továbbfejlődés minden nemzedék szellemi munkája által önkényt bekövetkezik; a fejlettebb műveltségű társadalmakra nézve azonban folyton fokozódó nehézséget okoz a fejlődés eredményének átszármaztatása a következő nemzedékre. A nehézséget, annyira a mennyire, a szellemi munkafülsztás és a tanítás jobb módszerei által győzhetjük le és különösen azáltal, ha nemzedékről nemzedékre kevesebben lesznek a társadalomban, a kik a többinél alacsonyabb fokán maradnak a szellemi fejlődésnek. A tanulás és tanítás, mint ellenállhatatlan kényszerűség, mint a szellemi fejlődésnek elemi tényezője, úgyszólván átpréseli egyik nemzedék tudásanyagát és szellemi bélyegeit a másikra.

Sóvároghatunk ifjúságunk álmai után, de érettebb korunkban az ifjú örömeit nem idézhetjük többé vissza. Sóvároghatunk az után

a kor után is, melyet az emberiségnek ifjúsága aranyozott meg; de az emberi társadalomnak sem adhatja azt többé vissza semmi. Nem ismeri a természet törvényeit, a ki szüntelen a múltak erkölceit prédikálja s a ki a múlt intézményeinek föltámasztásával akarja boldogítani a mai nemzedéket. Mindenik nemzedéknek ott kell folytatnia, a hol elhagyta a megelőző; ott nem kezdhetjük újra mi is, a hol elkezdették apáink. Akár tudva, akár nem tudva, mindenki ámt, a ki el szeretné velünk hitetni, hogy a múltak intézményeinek visszaállításával boldogabbá teend. Nekünk, a kik az igazságot, tehát a haladást kívánjuk, ellenségünk minden ilyen törekvés. Igaz, hogy úgyis hiábavaló, mert a fejlődést föltartóztatni nem lehet; de lehet hátráltatni, s ezáltal egész nemzedékeknek bajt és boldogtalanságot okozni.

A haladás azonban nem zárna ki a természethez való visszatérést, azt, hogy életünket a természeti törvényeknek megfelelőbben rendezzük be. Nem volna az egyéb, mint a mostaninál jobb alkalmazkodás, a fönnmaradásnak könnyebbé tétele és több boldogságot adóvá. Persze korántsem sürgetem én ezzel az úgynevezett őállapothoz való visszatérést. Az imént előadottak megmutatták, hogy ez lehetetlen. De ha lehető volna sem tartanám kívánatosnak, mert nem hiszem *Rosseau*-val azt, hogy az ember természettől jó, és rosszá csak a művelődés tette. Igaz, *Le Play*-val és a «munka iskolájával» azt sem mondom, hogy az ember természettől fogva rossz és jóvá csak a polgárosodás, csak az öntudatos munka, nevelés teheti. Az ember, természetes ősi állapotában, mint állat, se nem jó, se nem rossz; ha valami, mégis inkább jó, mert az alkalmazkodás, a saját fönnmaradásának érdeke kényszeríti rá, hogy az legyen.

Ámde már történeti korszakaink régi embere, valamint a jelenleg élő vadember, határozottan rosszabb, mint a polgárosult. Csak-hogy nem azért rosszabb, mert még közelebb van az állathoz, hanem azért, mert már ember, de olyan ember, a kin évezredek előítéletei, természetellenes törekvései uralkodnak. Az őseMBER és a mai vadember nem ismeri a természetet sem önmagában, sem önmagán kívül; s ezért szabadakarát természete ellenében érvényesíti. Merem állítani, hogy rajtunk nem uralkodik annyi előítélet, mi európaiak természetesebben élünk, mint a dahomeybeli négerék. De még korántsem elég természetesen; mert a nagy többség épen abban legtudatlanabb, ami helyes életre képesítené: nem ismeri az élő embernek sem belső alkotását, sem — a mi még fontosabb a nagy közönségre a valódi műveltség érdekében — természetadta helyzetét; nem ismeri viszonyát sem önmagához, sem a külvilághoz. Erre pedig se mennyiségtan, se természettan, se bölcsészet nem tanítja meg, sem pedig az emberi élet jelen alakulatának, a társadalomnak ismerete: jog és

politika. Arra csupán egy taníthatja meg az embert: az általános, a legtágabb értelemben vett élettudomány: ismerete a szerves életnek önmagunkban és önmagunkon kívül, a szerves élet létrejöttének és fennállásának törvényei. Ezek ismerete kellene, hogy legyen a korunkbeli ember általános műveltségének megalapozása.

Egyébiránt bárhol nézzük az embert ma a földön és bármikor az elmúlt időkben, már az úgynevezett ősembert is társas lénynek látjuk, aki társaival valamelyes társadalomban él. Teljesen elkülönítlen élő embercsoportok valószínűleg mindig csak kivételesen léteztek. A kezdetleges társadalomban élő ember azonban mégis sokkal inkább reá volt és reá van is utalva a saját testi és szellemi erejére, mint a fejlettebb társadalomban élő. A társadalom fejlődésével az egyes ember képességeinek korlátozottabbá válása, egyik vagy másik irányban egyoldalú kifejlődése jár. Így az emberi fejlődés, a melylyel a társadalmi fejlődés a legszorosabban összefügg, sőt talán azonosnak is mondható, szintén nem jár az egyes embereknek sem testileg, sem szellemi képességek dolgában nagyobb fejlettségével.

A görög szobrászat az akkori embernek olyan testi alkotásával ismert meg, a melyet elérhetetlen eszmeképpül állít maga elé a mai kor embere is. Igaz, hogy talán a görög szobrok nem olyanak mutatják az akkori embert, mint aminő valósággal volt, hanem inkább csak az illető kornak a szépről való fogalmát, legföljebb egyes ritka példákat tükröznek vissza. De magának a művészetnek magas foka, az akkori fróktól reánk maradt művek már valósággal az akkori ember szellemi képességeit mutatják. S ezek arról győznek meg, hogy az ember egyedi képességei máiglan alig-alig váltak különbbökké, sőt nagy átlagban talán alacsonyabb fokon állanak.

Minél fejlettebb társadalmakat vizsgálunk, az egyes emberek képességeit általában annál korlátozottabbnak látjuk, s annál nagyobb-nak az egyik ember függését a másiktól. Az embereknek ez az egymástól való függése a társadalmak leghatalmasabb összetartó ereje. Rendkívüli körülmények persze a mai kor polgárosult emberében, a ki rendes viszonyok között eredendő képességeinek csak igen kis részét fejleszti ki, még mindig fölkelthetik az összes emberi képességeket és azoknak sikeres gyakorlatára vezethetnek. De az ilyen eseteket nem tekintve, áll az, hogy a mai művelt társadalomban élő ember nem egész ember, hanem a legkülönbözőbb irányokban reászorúl arra, hogy embertársai kiegészítsék. Ennek a kölcsönös alkalmazkodásnak, ennek az egymástól való függésnek érzete nyilatkozik meg az emberben, mint társas ösztön. Én nem hiszem, hogy az emberi belátás teremtette volna meg az emberi társadalmakat. Az eldöntendő kérdés az, hogy a társas élet idézte-e elő ama kölcsönös függőséget s az ere-

dendő képességek korlátozódását, avagy az eredendő képességeknek az emberi fajfejlődés során bekövetkező fogyása utalta egymásra az embereket és hozta létre a társadalmi kapcsolatot?

Emberi erőknek teljessége ma is gyakran megnehezíti, kínossá teszi egyesekre nézve a társadalomban való élest, azt, hogy másokra tekintettel legyenek, magukat a mások szükségleteinek alárendeljék. Ha a testi és szellemi erők teljességéhez nem járul nagy erkölcsi erő is, az illetők — a Nietzsche-féle Uebermenschenek — túltörnek a társadalmi határokon és, mint Napoléon-ok, trónusra, vagy — mint gonosztévők — bitófára kerülnek.

Az erkölcsi erő pedig nem egyéb, mint a phylogenicus prospectivus potentia megnyilatkozása az emberi lélekben, az emberi öntudatban: a vágy a jobb, a szebb, az igazabb és az igazságosabb után. Ez az emberi továbbfejlődésnek igazi rugója. Az emberben aztán ösztönökké, majd lelki szükségletekké válnak olyan cselekvések, melyekre az állatokat akarattuktól független mechanikai és élettani berendezések kényszerítik. Az állat- és növényországban szervezeti berendezések teszik például lehetetlenné az öntermékenyítést és gyakran a közel rokonok kereszteződését. Az ép erkölcsi érzékű emberre ezt a vérfertőzéstől való iszonyodás, majd annak erkölcsi elitélése teszi lehetetlenné. Ime, így függenek össze egymással az *élet-tudományi*, a *társadalomtudományi* és az *erkölcsi* törvényszerűségek, amelyek a természettudományi világfölfogásban egyesülnek.

A természettudományi világfölfogás elterjedése azonban ma még az egész világon hatalmi kérdés és nálunk kétszeresen az. Mivel az embert igazán szabaddá csak létének és a természeti törvényeknek teljes összehangozása teheti, a jövődő társadalmában a természettudományoknak kell majd uralkodókká lenni, és a papnak, a katonának és a jogásznak helyét az ügyek legfőbb intézésében a természetvizsgálóknak kell elfoglalniok, legyenek azok, például, akár vegyészek, életbúvárok, mérnökök, orvosok, akár szociológusok is, ha az utóbbiak a társadalomtudományt, mint természettudományt, különösen élettudományi, biológiai ismeretek alapján művelik. Sok képmutató engedménynek és hízalgő szónak ellenére is, a természettudományok uralmának meggátolására van berendezve egész társadalmunk, ellene irányul törvényeink nagyobb része és főleg egész közoktatásunk. Nyílt, vagy titkos ellensége a természettudományoknak minden dogma és minden dogmának hivatásos hirdetője, hordjon az akár kardot, akár tógát, avagy talárt; de legnagyobb ellensége, mert legalábbatosabb szolgája a jelenlegi hamis hatalmi viszonyoknak, a mai iskola.

Az ember legfőbb szükségleteit illető lényegben a legnagyobb műveletlenséget takarja az úgynevezett klasszikus szellem rongyaival

az iskola, és pedig nemcsak a latin iskola, hanem még a polgári iskola, sőt az elemi népiskola is. Ez a klasszikus szellem pedig esküdt ellensége az emberi szabadságnak. Mialatt régmúlt nemzedékek szabadságért vívott küzdelmeit dicséri, bölcsen eltakarja az ifjú lélek elől az eszközöket, amelyekkel a jövő nemzedék szabadságát lehetne kivívni; szinte eltitkolja előtte természetadta lényét, anyagi boldogulásának feltételeit, honának valódi helyzetét, polgári és emberi jogait és kötelességeit.

Még a gimnáziumban sem a latin órák végtelen nagy száma a legfőbb baj. A korpakenyérből is meg lehet élni, csak nagyon sok kell belőle. A gimnázium sok időt tölttet el tanulással, jutna tehát a lelki szervezetnek még elég tápláló anyag. De a latin órák korpája mérges is, mert megtölti az ifjú lelket a csak általánosságokkal foglalkozó, csak elvont ideákat hajtogató klasszikus szellemmel, amely irtózik a valóság szemléletétől, a megfigyeléstől és az adott esetben való cselekvéstől, a kézzelfogható eredményektől.

A klasszikus szellem uralma ellen hiába lázadtak föl a francia forradalomtól kezdve annyiszor az emberi társadalmak, mert mindig akadt Napoléon, aki a klasszikus szellemet, mint a népek elnyomásának legjobb eszközét, a közoktatásnak oltárára visszaállította. Én az emberi tudásnak egyik ágát sem kicsinylem, csak igazi tudás legyen és a természet törvényeivel összehangozásba jusson.

Ami nem álom, hit, avagy költészet, amelyeket ilyenekül én is becsülök és amelyeket számos órán, a tiszta légben fürödni vágyva, az én lelkem is áhít: az vagy bebizonyítható, vagy hazugság. A hazugságnak van egy neme, amelyet tréfának neveznek. Nos hát, legjobb esetben ilyen tréfa a legtöbb idea, melyet a klasszikus oktatás az ifjú lélekkel el akar hitetni.

Nem tudok nem szomorkodni rajta, hogy minden céhbéli pædagógusunk az elvont ideáknak egyedül üdvözítő voltára esküszik a nevelésben. Egy kitűnő pædagógusunk, akinek különben magam is sokat köszönhetek, mondotta, hogy a mai embernek ideái is vannak, melyekhez magát, az emberi társadalmat és a természetet is „föl-emelni igyekszik”. Ezért kell a klasszikus szellem a neveléshez.

A rokokó kertészei a maguk ideájához emelték föl a növényzetet, midőn a fákat legyező, vagy lantalakúra vágták; a maga ideájához emeli föl a kutyakedvelő az uszkárcutyát, midőn kopaszra nyírja és csak a hátulján hagy meg egy szörpamatot. A természet reformálását illetőleg ilyen ideákhoz eljuttatja az embert a mai középiskola is, mely — igaz, hogy eredménytelenül — de jóformán csak latin grammatikát, nyelvet és úgynevezett klasszikus szellemet tanít. Ha azonban valakinek az az ideája, hogy a jövőendő búzakalásza két-

szer annyi szemet teremjen, mint a mai; hogy a birkának gyapja finomabb, az igavonó állat lába izmosabb, az ember ruházata jobb és olcsóbb, az egészsége szilárdabb és élete hosszabb legyen: az ilyen ideák megvalósítására csak a természet ismerete segíthet. Az az ismeret, melyet a latin tanára elsősorban, mert legközelebb éri, a természetrajz tanárában néz le oly magasról. Mi nem a természetet akarjuk fölemelni, hanem az emberi lelket alázzuk meg a természet előtt, mert a természet titkainak mélyébe hatoltatjuk bele.

Megannyi játék, többé-kevésbé komoly, majd ártatlan, majd veszedelmes minden idea, mely nem az Ember és az Embert környező külvilág természetének ismeretéből fakad.

Mindez ismeretek megszerzésének alapja pedig a szemlélet, mely a legkönnyebben szemlélhetőnek, a rajtunk kívül lévőnek, és leghasznosabban a természetnek szemléletéből indul ki. A mainál jobb, sikeresebb nevelés csak a természet által, a természet útján lehetséges. Ki tagadná ma is még, hogy az oktatásnak legkönnyebb módja a szemléltetés? És az is alig tagadható, hogy az oktatásnak a minden ismeretünk forrását szolgáltató érzékszervek gyakorlásából kell kiindulnia. A gyermeket először is észrevezésre, azután megfigyelésre, majd megkülönböztetésre, később a látottak között lévő összefüggés keresésére kell és csak ezáltal lehet gondolkodásra tanítani. Az elemi iskola még aránylag elég jól végezi a legegyszerűbb ismereteknek közlését. De az elemi iskola munkája az utánzáson alapszik; legtöbbször nem is megy azon túl. Aki csak elemi iskolát végzett, az a megfigyelés, a következtetés, a gondolkodás munkájában autodidakta. A középiskola arra való, hogy tanítványai ezekben a dolgokban ne legyenek autodidakták; hogy az iskola segítségével könnyebben megtanulhassák, mint a hogyan megtanulnák maguktól is. Egyéb dolgokra, a mai nemzedék általános műveltségére, csak azokat lehet megtanítani, csak azokat volna szabad tanítani, akik megfigyelni, megkülönböztetni és következtetni már tudnak.

Ezeket a készségeket azonban nem nyújthatjuk mással, mint szemléltethető dolgokkal. A grammatika a gyermeket mindjárt elvont fogalmakkal terheli és legfőljebb formai műveletekre tanítja meg, amelyek az ő gondolkodását egyoldalúvá, a való dolgokhoz alkalmazkodni nem tudóvá teszik. Minden irányban összehangzó nevelés csak a természet szemlélete útján, az alsóbb fokon természetrajzi, később természettani és vegyületani, legvégül pedig élettudományi alapon lehetséges.

Ami a második ellenvetést, az erkölcsi szempontot illeti: szomorú eltévelyedés, hogy az egyáltalában föl is vetődhetik, pedig mind gyakoribbá lesz.

Akadtt nemrég vezető állásban lévő ember, aki olyan helyen,

a honnét messzire hallhatólag szeretett volna legalább szólni, nem átallotta elmondani azt, hogy a természettudományoknak «maguknak is részük van az erkölcsi fölfogás elsekélyesedésében». Nemrég került kezembe az Országos Református Tanáregyesület Évkönyve az 1910—1911. tanévre (Debrecen sz. k. város könyvnyomda vállalata). Abban olvasom, hogy az egyesületnek legutóbb Szatmárnémetiben tartott közgyűlésén Dóczy Imre, egyesületi elnök — a jegyzőkönyv szerint — nagy jelentőségű és iránytadó beszédet mondott, melyet a népes közgyűlés tagjai fokozott érdeklődéssel és tanulsággal hallgattak s nagy tetszéssel fogadtak. Mond vala pedig az elnök úr a többek között ilyeneket: «A természettudományok fegyvert adnak az ember kezébe a létért folytatott küzdelemben a természet erőivel szemben is, de közönyösen hagyják a lelket az erkölcsi eszmék iránt. Család, haza, nemzet, egyház, társadalom fogalma nem fér bele a természettudományok egyik osztályába sem, s ezekért lelkesülni: e tanulmányok egyike sem igen fogja megtanítani ifjúságunkat. A fajfejlődés elmélete meggyőző igazságként hirdeti, hogy csak az erő az, bármily alakban, mely a fönmaradást biztosítja; a gyöngébbnek pusztulnia kell, ha ezer humanitárius egyesület ápolja is fönmaradását. És így tovább. Emberszeretet, jog, igazság: mind kívül esnek a természet vizsgálatán, mert az erkölcsi világrend nem azonos a természeti világ rendjével. Az erkölcsi nevelést az iskola csak a szellemi tudományokra, s az irodalmi képzésre építheti.» (89. old.)

Szomorú volna, ha ezek az elnöki kijelentések az Országos Református Tanáregyesület székhelyének, a kálvinista Rómának vélekedését híven tolmácsolnák. Akkor a kálvinista Róma már nem volna messze mögötte a katolikus Rómának és el lehetnének készülvé reá, hogy nemsokára az is antimodernista esküt fog tétetni a papjaival s a tanítóival, az ott létesülő új tudományegyetemnek biztosabb felvirágoztatására.

Némi mentségül szolgálhat Dóczy Imrének az, hogy ő meg mintegy a természettudományok hivatalos kinyilatkoztatásainak véli mindazt az egyoldalúságot, a mit Ostwald a «Grosse Männer» című könyvében leír. Azokat a természetvizsgálók nagy része épen oly kevésbé fogadja el, mint Dóczy, aki azonban Ostwald tételeivel épen oly tarthatatlan tételeket állít szembe. Vádjai, melyekkel a természettudományokat az erkölcshez, s általában az erkölcsi világrendhez való viszonyuk szempontjából illeti, egytől-egyig hamisak.

Nagyon fölületesen ismerik a természet törvényeit azok, akik azt mondják, hogy az erkölcshez nincs közük. Talán nem nyilvánvaló a természettani s a vegyülettani törvényeké; de annál szembezőkőbb az élettörvényeké. A valódi erkölcs minden parancsolatának

gyökere mélyen lenyúlik a testi életnek az élettudománytól kiderített törvényeibe. Az egész úgynevezett erkölcsi világrendből élettudományi alapon ellentmondás nélkül fölépíthető mindaz, ami nem hatalmi célokat szolgáló ámitás, nem előítélet, avagy hízelkedés az ember büns hajlandóságainak, melyekből békót vernek reá azok, kik jó tulajdonságainál fogva vezetni nem képesek, de fölötte uralkodni akarnak. Hiszen a régi vallások tiltó és parancsoló szabályainak nagy része nem egyéb, mint böcs rendelkezés az ember testi jóvolta érdekében. Az emberek a mindenkori legnagyobb hatalomnak engedelmeskednek leginkább. Amiben a tudománynak, vagy a mindennapi tapasztalatból merítő józan belátásnak nem fogadtak volna szót, azt elfogadták és megtartották, ha a vallás, vagy az egyház hagyta meg nekik.

Az élettörvények nem állhatnak ellentétben semmiféle törvényével a valódi erkölcsnek egyszerűen azért, mert az erkölcsi világ fölött is, mint általában az ember szellemi világa fölött, uralkodnak az élettörvények, de úgy, hogy azért a szellemi világnak tág önkormányzatot, autonómiát engednek. Ilyen értelemben vannak a szellemi világnak saját törvényszerűségei is, melyek azonban semmiféle irányban nem ütközhetnek élettörvényekbe. Ha ilyenekbe nemcsak látszat szerint, hanem valósággal is beleütköznek, czáltal bebizonyosodik, hogy azok a valamik, bárki és bármi prédikálja őket, nem törvények, hanem hazugságok. Különösen az erkölcsi törvények között keresendők azok a törvényszerűségek, melyek az ember szellemi világának autonómus körén belül alakultak ki. Ilyenek szabják meg az úgynevezett erkölcsi világrendet. Széért nem lehet az erkölcsi világ jelenségeit magyarázatlan maradék nélkül bontani föl élettudományi tényezőkre, valamint hogy a testi élet jelenségei sem bonthatók föl ilyen magyarázatlan maradék nélkül természettani és vegyülettani tényezőkre. Mert az élet világának meg a természettani és vegyülettani törvények uralmán belül van önkormányzata, de olyanformán, hogy az élettörvények közül meg a természettani és vegyülettani törvényekbe nem ütközhetik bele egy sem. Ami beleütközik, arról épen ezáltal bebizonyosodik, hogy nem élettörvény, hanem a mi tévedésünk volt. Ha tehát — bizonyos önkormányzatnak, az életben sajátosnak meghagyásával — a természettani, s a vegyülettani törvények uralkodnak az élet fölött; ha továbbá az élettörvények meg a lelki világ jelenségei fölött uralkodnak szintén csak bizonyos önkormányzat meghagyásával a lelki világ számára: úgy kétségtelen, hogy a természettani s a vegyülettani törvényeknek is több közük van az erkölcsi törvényekhez, az erkölcsi világrendhez, mint hiszi a fölületes ítélkező.

Különösen a fejlődésnek, nevezetesen a sokak előtt annyira gyűlöletes fajfejlődésnek már eddig is kiderített törvényszerűségei,

melyekkel az általános fejlődéstudomány megismertet mindenkit, aki igazán elmerül belé, egyenesen arra kötelezik az egyént, hogy életét, ha szolgálni akarja a fajfejlődést, ami az egyednek legszigorúbb kötelessége, a legtisztább erkölcs parancsai szerint irányítsa.

De itt nem azt a fejlődéstudományt értem, amit a Hæckel népszerű, mert népbolondító, irataiból ismerhetni meg. Az nem tudomány, hanem új vallásfelekezetet alapítására való törekvés: a Hæckel monizmusa tele van dogmákkal, tele van a pápát felülmúló csalhatatlansággal és még a korunkbeli kálvinista papok, sajnos, nagy részének türelmetlenségét is megszegyenyítő erőszakossággal, mely mindenkit, aki másképen gondolkodik, vagy tanulatlannak, gondolkodásra képtelen butának, vagy a papságtól fölbérelt gazembernek tart. A fejlődéstudomány forrásaiból tessék meríteni: Hæckel nem forrás, Ostwald a fejlődéstudományra még kevésbé az. Ellenben tiszta vizű forrás a Darwin munkái, különösen a régié, s legkivált az, mely «fajok eredetéről» szól a természetes kiválogatódás útján. Fájdalom, ennek mindjárt címét, s ezzel együtt avatatlank előtt egész törekvését meghamisította már az első német fordítás, mely «a fajok eredetéről» szól «fajok eredete» helyett. Ime, egy névelő oda-szúrása a fordításban, egy névelő, mely az eredetiben nincs meg, elég volt a Darwin alapgondolatához fűzött hamis következtetések egész áradatának megindítására. Az így létrejött hamis irányzat magának Darwinnak későbbi műveiben, főleg az ember származásával foglalkozóban is mutatkozik már, mert Darwin maga sem tudta magát az őt félreértő követők hatása alól kivonni.

Elég az hozzá, hogy a forrásokból, melyekből korunknak mindinkább tisztuló fejlődéstudományi fölfogása fakad, épen úgy fakad a legtisztább erkölcs is. Krisztus tanításának vakító fényességét is a középkor sötétjévé alakította a butaság, a gonoszság s az uralkodni vágyás; a fejlődéstudomány nem tehet róla, hogy meghamisított tanításaiban mentséget, sőt igazolást keres az önzés, az erőszak s az elfajult állati ösztönök kielégítésének vágya. Nem kevesebb, hanem több, sokkal több természettudomány kell az iskolába. Az a kevés, a mit belőle tanítanak és tud a nagyközönség, tud az államférfiak, a jogászok s a papok nagy többsége, az csakugyan inkább mérég, mint orvosság. Egy fél alma a tudás, a természettudás fájáról kárhozat; a tudás egész fájának, minden gyümölcsének birtoka üdvösség és megtisztulás volna.

Hogy csak néhány példát említsek, az igazi fejlődéstudomány a faj szolgálatába állítja az egyedet s épen így az egyént a család s a nemzet, általában a köz szolgálatába. Önzésre az ugyan nem tanít, sőt inkább azt mutatja ki, hogy a természetben az egyed érdeke

mindenütt eltörpül a faj érdeke előtt. És mi a mai kornak legfőbb hibája, az «erkölcsi fölfogás elsekélyesedésének» legfőbb oka? Az egyénnek önimádata, az egyéni érdeknek, az egyéni kedvtelésnek mindenek fölé helyezése. Az, hogy kiveszett az emberek szívéből a másokért való élet öröme, hogy nem látják, mennyire egyedüli tiszta boldogság a mások boldogítása.

A fejlődéstudomány azt tanítja, hogy a tétlennek, a herének pusztulnia kell; megmaradásra s utódok állítására csak az számíthat, aki munkásan kifejti a benne lakozó összes értékeket. Korunk második nagy hibája a megfeszített munkától való iszonyodás; az egyénre rótt munka megkönnyítése minden áron, s a köteleességérzet hiánya.

A fejlődéstudomány azt is tanítja, igen, hogy az erő előbb-utóbb diadalmaskodik s elpusztul a gyöngé. De a legnagyobb erőt az erkölcsi erőben látja, mert az nem egyéb, mint az ember józan ösztöne arra, hogy kövesse azokat a törvényeket, melyek a továbbfejlődést, a tökéletesedést leginkább biztosítják. Hát nem kiapadhatatlan forrása a tiszta erkölcsnek az a tudomány, mely az egyén céljául az egyedi fejlődés elérhető legmagasabb fokát, a faj céljául pedig a szüntelen továbbfejlődést, a tökéletesebbé válást tűzi ki?

A fejlődéstudomány továbbá, az én meggyőződésem szerint, a melyért helyt állok bárkivel szemben, ha még úgy Ostwaldnak, vagy bárkinek hívják is, arra tanít, hogy az általános emberit csakis a saját nemzetünk előbbre vitelével, abban minden emberinek a nemzeti sajátosságokkal egyetemben lehető legteljesebb kifejtése útján szolgálhatjuk sikerrel, és hiábavaló törekvés az általános emberi útján, melyből mindig csak ezt, vagy azt a más nemzetbéli foghatjuk meg, tenni nagygyá a saját nemzetünket. A továbbfejlődés a nemzeti egyéniségeknek mind teljesebb kialakulására, nem pedig azok megszűnésére fog vezetni; a teljesen kialakult nemzetek azonban, hűséges szövetségben egymással, meg fogják osztani egymás között a legteljesebb jóllét és boldogság megszerzésének munkáját, mely a versenyt a jóban örökletessé fogja tenni. És nem fogja megengedni, hogy az emberi képességek teljes kifejtésének fölöslegessé válása az emberiségnek a jóllétben, a biztonság érzetében elkorcsosulását eredményezze.

És tanítja végül a fejlődéstudomány a múlt ismeretének megbecsülését, mint fejlődésünk jelen állapotának megérttetőjét; igaz, hogy követeli a jelen állapot megismertetését is. Mert az a múltba irányított szem, mely a jelennel nem törődik, nem látja, nem keresi a haza, a társadalom jelen állapotát, a ma jogait és köteleégeit: az nem látja a járószalagot sem, melynél fogva majd néhány kiválasztott a saját céljaira vezet, s amellyel, ha szabadabban mozdulni merészel, gúzsba fogja kötni. A fejlődéstudomány követeli, hogy a haza

jelen állapotának ismeretével mindenki azt a részt vehesse a haza jövődjének munkálatában, amelyet akar és tudna. Szóval, hogy igazán lehessen verseny, nem pedig vesszőfutás, különösen a magyar ember élete.

De, ha tanítja, ha követeli is a fejlődéstudomány a versenyt, nem tanítja a harcot a szó közönséges értelmében, a harcot az erőszak fegyvereivel, a gyilkolással. A harc a létért a Darwin-féle struggle for life hamis fordítása a megélhetés nehézségei helyett, amelyek az egyedek képességeinek szüntelen kifejtésére sarkalják. Tanítja azonban a fejlődéstudomány az alkalmazkodás, a kölcsönös megértés szükségét is.

Egyébiránt minek szaporítsam tovább a szót? Nem tudom, hogy mi, természetvizsgálók, jóhiszemű ellenfeleket találunk-e azokban, akik állítólag az iskola erkölcsnevelő hatását féltik a természettudományoktól.

Én inkább azt hiszem, hogy a papnak, a katonának és a jogásznak, valamint az akaratlanul is a papi, a katonai, s a jogászuralom szolgálatában álló nyelvészeknek és másoknak hatalmát féltik a természettudóستól, akinek az emberiség minden ügyeinek intézésében döntő szava leend, mihelyt az iskolába belefészkelte magát a tudás, mely a dolgok valódi mivoltának, tehát a természetnek megismerésében áll.

Az előadottak után nem lehet céloim részletes tantervet és módszertani javaslatokat terjeszteni Önök elé. Csak azt engedjék meg, hogy befejezésül elmondjam, amivel 14 év előtti értekezésemet fejeztem be.

Ideje volna már ma is megtenni annyit, hogy a gimnáziumnak minden osztályában az élettudománynak (a biológiának) és ne a latinnak szenteljünk heti öt órát. Egy holt nyelv. tanítása nem maradhat továbbra is a középoktatás gerince. Az alsó négy osztályba szánám a biológiának természetrajzi részét, az állat- és növénytant, melyekhez hozzávénném az ásványtant; de az előbbi kettőnek tanítását már ott is összehasonlításokkal és az állati és növényi háztartástannal (oikológia: régibb, szűkebb értelemben vett biológia) élénkíteném, az ásványtanba pedig beleszóném a legelemibb ismereteket a föld élettelen testének alkotása felől. De, ami a legsürgősebb, mindeneelőtt önállóvá kell tenni a természetrajzot, mely a mai tanterv szerint az alsóbb osztályokban a földrajz függeléke. Természetellenes, igazságtalan viszony: mintha eleven óriást vernénk bilincsekbe és tennénk egy agyagkolosszus rabszolgájává. A felsőbb négy osztály tárgya volna a magasabbrendű biológia, de tanításában nem azzal a módszerrel, mely azt egy filozófiai tételnek, a kozmikus rendnek megvilágítójává teszi, mondhatnám, szolgálatába állítja. Mert annak minden ága sokkalta szükségesebb tudomány a filozófiánál, amely,

ellenkezőleg, maga fogja jövendő létjogát a biológiának tett szolgálatakból meríteni. Az ötödik és hatodik osztály tehát áttérhetne az összehasonlító állat- és növényalkattan (anatómia) elemeire, a hetedik a szövettanra és az élettan alapfogalmaira, a nyolcadiknak lenne föladata a fajfejlődésnek s az egyedfejlődésnek lényegét megértetni s a közegészségtan vívmányait kifejteni. De emellett a fölosztás mellett azért szüntelenül ismétlődjék más és más vonatkozásban az összes alsóbb osztályokban tanult anyag és viszont az alsóbb osztályok tárgyaiban is érezze már a tanítvány, értelmi fejlettségéhez képest, a később tanulandók szellemét. Csak a módszertől és a helyes választéktől függ, hogy minden osztály tanulója könnyen megérthesse és szívesen tanulja, amit ezekből az állítólag oly nehéz és nem is középiskolába való tárgyakkól elébe adunk. A mennyiségnek pedig éppen nem kell nagynek lenni, hogy a gimnáziumból kikerülő ifjúnak azért tiszta fogalma lehessen az őt környező természetről, saját alkotásáról, testi és szellemi épségének föltételeiről s az emberiség természetes helyzetéről a földön.

Ilyen módon igazán előmozdítója volna a gimnázium a korunkbeli élet lüktetésének ahelyett, hogy, amint teszi, ellene dolgoznék. A mai kor embere anyagi viszonyainak átalakításában az élettudománnyal versenyez a természettan és a vegyülettan; de szellemi életére határozottan az élettudomány vívmányai nyomnak jellemző bélyeget. A gimnáziumi oktatás ne akarja ezt tagadni, hanem ismerje el és aszerint cselekedjék!

A FŐISKOLAI SZOCIÁLIS TELEP PEDAGÓGIAI VONATKOZÁSAI.*

A szolidaritás eszméje az, mely a mai társadalom szellemét lefogja. Ez az eszme ma már különböző társadalmi törekvési értekekben fejeződik ki s a társadalmi öntudathoz mind közelebb hozza annak átértését, hogy a fennálló sajnálatos osztályellentéteket, melyek a társadalmak kettészakadásával és a civilizáció javainak pusztulásával fenyegetnek, csak a társadalom közössége szüntetheti meg eredményesen. Egyedül az emberi, hivatásbeli, polgári, állami közösségnek tisztult szolidaritása segíthet, az éles küzdelemben álló osztályok egyoldalú osztályegoizmusával szemben. A társadalomnak ez a közössége tanít meg arra, hogy minden egyesnek köze van a társadalmi élet összefüggéséhez; köze van ahhoz, ami a társadalomban

* Felolvasta a szerző a M. Pæd. Társaság 1911. nov. 18-án tartott ülésén.